

ELS EMBLEMES HERÀLDICS DELS CENTELLES EN LA GÈNESI MEDIEVAL DE L'HERÀLDICA

JOAN FRANCESC PI I APARICI
Arxiver Municipal de Sueca

L'heràldica en la historiografia actual

Les investigacions sobre el coneixement heràldic demostraven, historiogràficament, una llarga època de decadència real que va començar amb el triomf de les idees revolucionàries del segle XIX (o, almenys, paral·lela a elles). L'heràldica va entrar en un període de desprestigi, la seua aparent estreta relació amb l'Antic Règim i amb la noblesa de sang, va conduir a la seua postergació com matèria d'estudi i, en molts casos, a un autèntic abandó pels historiadors més seriosos d'ampla mira per al seu temps. Els esdeveniments polítics, socials i econòmics generaren una nova societat, que, profundament diversa, va veure amb indiferència i menyspreu l'heràldica, considerant-la una antiquada distracció, pròpia d'aficionats amb manies nobiliàries. Aquest prejudici ideològic va provocar, per exemple, que la comissió de l'Acadèmia de la Història, que el 1868 -any de la revolució que va destronar l'Isabel II- en informar “*sobre el escudo de armas y atributos de carácter nacional*” que havia d'encunyar-s'hi en les monedes, haguera de justificar l'ús heràldic; i ho va fer recorrent al raonament que es feia servir “*en naciones tan libres como Bélgica, Inglaterra, la República Suiza e Italia*”, malgrat ser un sistema “*nacido con el feudalismo y relegado entre las lenguas muertas desde la caída de los privilegios nobiliarios*”.¹

L'heràldica es contempla amb nous ulls, a començament del present segle, com a disciplina instrumental inclosa entre les més útils tècniques historiogràfiques. Açò no vol dir, de cap manera, que la seua guerra particular amb els vells prejudicis ideològics haja estat superada, només que el panorama actual no és tan negatiu com en moments passats. Els especialistes en les conegudes ciències auxiliars de la història -sigil·lografia, paleografia, epigrafia, diplomàtica, etc- i els medievalistes estan conscienciats d'aquest camp històric i aborden les investigacions heràldiques com un objecte substantiu per ell mateix, i des de l'òptica metodològica dels equips interdisciplinars.²

¹ SALAZAR Y ACHA, Jaime de, “La pervivencia de un prejuicio ideológico”, dins *Boletín de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía*, nº 39, Madrid, 2001.

² Si l'*Instituto Salazar y Castro*, depenent, en el seu origen, del *Consejo Superior de Investigaciones Científicas*, és un clàssic en la docència genealògica i heràldica, en els últims anys han aparegut altres institucions vinculades a la universitat, que promocionen aquest tipus d'estudis, com són els cursos d'*Introducción a la*

Si això passa als àmbits acadèmic i universitari, al món del ciutadà comú també es detecta una curiositat important sobre els estudis d'heràldica que els fa acostar-s'hi cap aquesta disciplina amb criteris seriosos i joiosos, que justifiquen (uns) l'aparició d'associacions heràldiques locals o territorials, i (altres) el comerç indiscriminat d'escuts de cognoms.

En la ment de les persones sempre hi ha dues preguntes primigènies: Com es generaren els escuts? I, quin serà el meu escut? Bàsicament intentarem explicar al lector les claus per a l'enteniment de l'heràldica europea en les seues vessants de la gestació i la difusió. També oferim la catalogació d'un mostrari de fonts documentals de l'emblema heràldic dels Centelles, emmarcant l'ús i utilitat de l'heràldica en el seu temps. En definitiva, la sociabilitat que n'obtinguè (i de la qual encara en reté). No ens plantegem, en aquest article, esbrinar l'emblema heràldic que pugua escorcollar qualsevol privat.

La gramàtica del blasó

Per a la moderna historiografia, el lèxic més correcte a emprar com a substantiu d'aquest objecte figuratiu és el d'*emblema heràldic*, i no els tradicionals de l'escut i el blasó, perquè la veu "escut" reduiria l'heràldica a l'ús militar d'aquesta peça defensiva, i la de "blasó" perquè fa referència a la descripció narrativa de l'emblema heràldic. Pel que fa al vocabulari heràldic, val dir que, a València, hem d'esperar al segle XVI per a trobar armorials figurats i blasonats (açò és: descriure narrativament l'emblema heràldic). Per tant, la veu "blasó" té un significat erroni en la societat burgesa actual.

Des de l'Edat Mitjana l'heràldica s'ha servit d'un llenguatge peculiar i força tècnic que ha aconseguit expressar amb concreció la representació gràfica de l'emblema heràldic. El francès anglonormand esdevingué la llengua pròpia de l'heràldica que, amb el seu lèxic i construccions cada vegada més pericials, varen singularitzar aquesta disciplina i l'allunyaren del llenguatge corrent. La qual cosa fou un encert, perquè recórrer a termes habituals com ara *roig* per comptes de *gules*; *blau* per comptes de *atzur*, *càbria* per compte de *xebro*, *llosa* per comptes de *losange*, o *fogasses* per a designar *besants* o *tortees* (*roels*, *rodelles*), haguera llevat a l'heràldica el misteri i la

heràldica, que organitza la *Fundación Claudio Sánchez-Albornoz*, amb l'auspici de la Universidad de Valladolid i el professorat del *Consejo Superior*, més alguns socis de l'*Asociación Española de Hidalgos a Fuero de España*. En l'àmbit administratiu, fora de l'*heràldica particular*, i amb la creació de la figura legal de la *comunitat autònoma*, la Generalitat Valenciana va crear el *Consell d'Heràldica i Vexil·lologia*, que vetla perquè la tramitació de l'heràldica municipal s'orienta cap a la tradició i la història local que la va generar, perquè és l'única que la pot representar. Té plena competència sobre la matèria per mitjà del *Real Decreto* del 28 de novembre de 1986, el *Régimen Jurídico de las Entidades Locales*, i el procediment d'adopció d'escuts municipals, va crear en 1990 el Consell Tècnic d'Heràldica i Vexil·lologia. Finalment, per Decret 116, del 21 de juny de 1994, el Govern valencià regula els criteris de l'heràldica valenciana, després d'haver celebrat en abril de 1992, a Xàtiva, el primer col·loqui dedicat a l'heràldica municipal, organitzat per la Conselleria d'Administració Pública, i millora aquests criteris amb el Decret 157/2000, de 17 d'octubre (D.O.G.V. n.º 3864, de 25 del mateix mes i any) al regular la rehabilitació d'escuts i banderes municipals d'ús immemorial.

bellesa que aquesta disciplina ofereix en tots els idiomes de prestigi.³

Conclusió al respecte: la gramàtica del blasó té un llenguatge tècnic, especialitzat, propi de professionals, que, premeditadament, l'allunyaren del llenguatge idiomàtic vernacle i també col·loquial, perquè va recórrer, sovint, a solucions franceses o a tecnicismes francesos. Això féu que els entesos en heràldica captaren tot el sentit d'un blasonament ben fet, i, només seguint els seus mots, eren capaços de dibuixar, amb tot detall, l'emblema que aquell blasonament descrivia.

Les fonts d'origen de les insígnies militars

Encara que, per a la historiografia tradicional, l'emblema heràldic va nàixer com una necessitat militar i es va convertir en un *signe* o *senyal* de reconeixement de qui comandava un host -segles x i xi-, ja no era patrimoni exclusiu d'aquest grup feudal quan anava a crear-se el Regne de València, el 1238. Anys abans, ja s'havia estés el seu ús per a activitats cíviques, econòmiques i religioses arreu d'Europa. En realitat, la gènesi d'aquests emblemes és múltiple, no està necessàriament unida al món militar, encara que sí al món cavalleresc, al qual imitaran la resta d'estaments.

Efectivament, les comunitats administratives, civils i religioses, com ciutats, viles, col·legis d'oficis i gremis, ordes militars o monestirs, que ja utilitzaven figuracions distintives des d'antic (les quals gravaven en segells des del segle XIII), tendeixen a tancar-los en perfils, i creen un objecte que s'entenia com signe heràldic.

En conseqüència, una primera fase d'aquesta gestació serà la que corresponga a la dels simples signes identificadors d'un individu o institució.

Per a ser més explícits direm que els emblemes, amb els seus dissenys plens i típics, no sorgiren per generació espontània. El cas del mercader valencià Jaume Benagés és il·lustratiu: al temps que comerciava amb teles, posseïa un equip militar compost per quatre ballestes i un croch, cinc llances, una espasa i un escut a la manera francesa amb el seu signe.⁴ Aquest bagatge bèl·lic obeïa a la corresponsabilitat pública que els ciutadans tenien de nodrir la milícia urbana que derivava del poder polític-cívic, recolzat pel poder econòmic que proporcionava la pràctica mercantil als ciutadans, i que estava ratificat pels furs fundacionals de la ciutat de València concedits per Jaume I. Aquesta va ser una via paral·lela, i no contraposada, a la gènesi altmedieval (que tradicionalment ha exposat Pastoureau) de la doble manera d'utilitzar els emblemes els *milites*: una, com signes individuals, pintats sobre els escuts, i dos, com signes col·lectius, en banderes i penons.⁵ I, també, paral·lela a la mecànica de successió del llinatge i, conseqüentment, de l'emblema (que explica Sánchez Saus) per a la noblesa

³ Per saber més de l'origen etimològic dels substantius i adjectius heràldics remetem el lector a l'obra RIQUER, Martí de, *L'heràldica catalana des de 1150 a 1550*, Edicions Crema, II toms, Barcelona, 1983.

⁴ Inventari dels béns del mercader Jaume Banagés, després de la seua mort de 22 d'agost de 1341. Protocolos de Domingo Molner n° 2.923, Arxiu del Regne de València.

⁵ PASTOUREAU, M., "L'apparition des armoiries en Occident. Etat du problème", dins *Bibliothèque de l'École des Chartes*, CXXXIV, París, 1976, pp. 281-300, p. 294.

feudal, i normanda en particular.⁶ En definitiva, hi hagué tres maneres diferents i congruents de produir senyes d'identitat que, amb els segles, denominem heràldica.

El terme *senyal* i el seu ús és el corrent en els segles baixmedievals valencians per a referir-se a aquests objectes de distinció social. Veiem que s'empren en un procés obert en 1420 davant la Cúria de l'Oficialat de Morella.⁷ Es tracta d'un plet entre Joan Ram i Pere Ricart pel patronat d'un benefici instituït per la filla del cavaller En Berenguer Torà, esposa de Ximén Pérez de Arenoso, en la capella de Sant Blai de l'església de Santa Maria. En narrar la construcció de les dues primeres capelles en l'altar major, Sant Julià i Sant Blai, cita als propietaris que sostenien i augmentaven dites arquitectures.⁸ El mateix terme el trobem en l'inventari dels béns de Bernat Torres, mercader, de 16 de febrer de 1458.⁹ També, la mare del papa Alexandre VI, Isabel Borja, deia en el seu testament de 1463, que feia el senyal dels Borja a la manera del Papa; i diversos llinatges suecans dibuixaren els seus signes heràldics, sense perfils d'emblema, en els padrons de riquesa dels anys 1506 i 1509.¹⁰

La formació dels signes heràldics

La formació dels signes heràldics és un problema molt debatut.¹¹ Viciano enuncia quatre fonts d'inspiració, sobre com elegir les noves armes, en el capítol *Elección de nuevas armas* del seu tractat d'heràldica:

- Les armes dels seus deudos. Per exemple, els Marrades heretaren als Soler.
- El nom de la seua naturalesa. Açò vol dir el lloc geogràfic. Es produeix en un

⁶ SÁNCHEZ SAUS, Rafael, "De armerías, apellidos y estructuras de linaje", dins *España Medieval*, n° 17, Madrid, 1994, p 11:

"... las nuevas condiciones impuestas a las familias por la consolidación del modelo feudal de propiedad de la tierra y de ejercicio del poder político estaban determinando la evolución de la familia noble hacia la plena constitución de los linajes patrilineales y... del principio de primogenitura... como poseedora de la herencia [y] de las armas propias".

⁷ Es guarda en l'Arxiu Diocesà de Tortosa. EIXARCH FRASNO, J., "Per un millor coneixement de la nostra església major de Sta. Maria", dins *Au! Revista Comarcal dels Ports*, n° 34, Morella, 1995, pp. 20-21.

⁸ Els diferents testimonis declararen: "...que ni en les parets ni al sostre, no hi ha escolpides o pintades les armes dels Torans (un bou) ni de ningú altre... Sinó en un retaule antic, que solia star en la capella de Sent Blavi (sic)... Un toro figurat e axí mateix ha vist alt en lo cap de la dita capella una àguila figurada en una pedra... De manament del dit en Johan Ram, la dita capella fonch tota desbaratada de l'altar, del retaule... Lo primer altar... fonch lo de Sent Julià... E ha hoyt dir que el retaule que es en la dita capella el feu fer la dita na Sança Miquela, alias Ciutatella, e hi son pintats e figurats sos senyals... E que altres capelles les havien feytes singulars persones, car la capella de Sent Pere... los Asters, la de Sent Esteva e la de Sent Johan Evangeliste, los Vinatea, la de Sent Agostí, los Maestres, la de Sent Pere màrtir, en Ramon Nebot, la de Sent Benet e la de Sanct Esperit, que feu la Vila he y ajudaren los Brusques... E les de Sent Andreu e de Sent Jachme les feren los Belltalls, oncle e nebot, que foren archiprestes de la dita església...". EIXARCH FRASNO, J., "Per un millor coneixement...", pp. 20-21.

⁹ Llegim el següent ítem: *dos anells d'or, la hu, ab senyal de torres, l'altre ab senyal de ca per a sagellar*. Arxiu del Col·legi del Corpus Christi de València. Protocol d'Ambrosi Alegret n° 1121.

¹⁰ Les famílies Serra, Ferrer o Coll.

¹¹ Seguim l'esmentada obra de RIQUER, Martí de, *L'heràldica catalana...* Vegeu, principalment, GELBREATH-JÉQUIER, *Manuel du blason*, pp. 28-32.

nombre altíssim, tant de l'alta com de la baixa noblesa i ciutadans. És el cas dels Centelles (poble català), els Blanes (poble català), els Próxita (illa siciliana), la mateixa Casa Reial que utilitza el cognom Aragó, o els Lanuza, que el prenen de la vall més al nord de la de Tena, frontera virtual amb França, per la zona de la Gascunya.

- El del seu cognom.

- Recórrer al seu principi. Es refereix a la causa del seu despuntar, perquè les armes han de vindre per alguna causa. La coneguda i tradicional d'haver fet merescuts serveis i proeses militars al rei, que es plasmen en unes armes determinades per al futur.

En l'heràldica valenciana tenim quatre casos representatius d'aquest darrer enunciat: el dels Ferrandis de Mesa, si és certa l'anècdota protagonitzada en la conquesta de Còrdova. El dels Corella conquistadors de Nàpols. El del comte de Dénia, N'Alfons d'Aragó i Foix, el Vell, senyor de Gandia, que amb els seus serveis militars als Trastàmara castellans pactà l'obtenció del senyoriu de Villena,¹² elevat a marquesat, i incorporant aquest emblema al seu. I el dels Sanç, Arnau Sanç va ser alcaid de Castelnuovo (Nàpols) el 1439.

Aquests quatre casos existents representen accepcions diferents de com la milícia podia fabricar l'emblema o, en altres paraules, quines causes o motius expliquen la creació de les armes. Mentre que el dels Ferrandis de Mesa divulga una anècdota protagonitzada per ells en la presa de Còrdova, el dels Sanç incorpora les armes reials com a premi militar, és a dir, estem davant un enriquiment de l'emblema amb més elements gràcies a l'honor de dur les de la Casa Reial. El de N'Alfons representa l'acumulació de feus, i exemplifica que la relació amb allò reial no rau en les armes, sinó en la mecànica de concedir la monarquia alguna mercè: concedir-li un senyoriu nou. La causa dels serveis civils, burocràtics i diplomàtics, a la casa dinàstica, també es premiarà amb armeries, tenim els exemples dels Çaera, els Aymerich i els Amat. Guillem Çaera va ocupar el càrrec de Mestre Racional. Joan II d'Aragó va concedir les seues armes a Joan Aymerich en 1476,¹³ Jaume Amat va ser el virrei de Sardenya l'any 1507, i se li va concedir el títol de baró de Sorso.

El text de Viciana té un altre capítol titulat *De la origen de las insignias e armas*, que explica en general i somerament, que des dels reis hebreus de la bíblia -Saül- hi ha armes, i del seu temps històric es limita a dir que els cavallers que porten insígnies devien saber d'on procedien i a causa de què, sense entrar en més detalls, l'enuncia com un principi heràldic.

Sobre les filles, Viciana comenta que aquestes no heretaven les armes, només els fills. Malgrat açò, si les dones les adquirien era perquè adoptaven les dels seus marits, a l'igual que en el sistema anglonormand. Al respecte, la nostra heràldica indica que les dones valencianes sí que ostentaven els emblemes familiars, més els dels marits. Tenim les armes de Maria de Castella en el convent de la Trinitat de la ciutat de València, o les de Maria de Luna amb les armes pròpies i les reials del rei Martí,

¹² ARV. B, perg. 58. És la confirmació de l'acord signat entre Enrique de Trastàmara i Alfons el Vell, de 10 de juny de 1363 a Borriana i de 12 de juny de 1365 a Sagunt.

¹³ Pergamí de l'any 1476. *Archivio di Stato di Cagliari*.

el seu espòs. A la Corona d'Aragó i, en particular València, entre les reines, va ser habitual que l'emblema estiguera partit en pal amb les armes del marit al costat dret i les del llinatge de la muller al costat esquerra, sengles senceres o dimidiades (reduïdes en nombre). Alguns exemples són les armes de la mare i la tia d'Alexandre VI ja citades; les de Maria Enríquez en la porta principal de la col·legiata de Gandia; les de sor Isabel de Villena en la portada del seu Vita Christi o les del calze de Xàtiva de l'abadessa Yolant d'Aragó. Les vídues podien fer servir les mateixes armes que duïen quan vivia el marit, cas de Maria Enríquez o el de N' Arenosa de Borja en una carta seua. Per al cas francès (per posar una geografia no sols propera, sinó d'on vindran molts immigrants), les dones de burgesos i llauradors propietaris adoptaren també les armes del marit segons Pastoureau.¹⁴

Martí de Riquer¹⁵ considera que es poden reduir a quatre les fonts d'origen de les insígnies militars:

1.- Els *senyals* (estendards, penons, banderes). Són més antics que l'heràldica i eren imprescindibles per a l'aplegament i cohesió dels combatents d'un mateix host en la batalla.

2.- L'ésser humà sempre ha volgut tenir *marques* pròpies per a afirmar gràficament la seua individualitat, des del botiguer fins la complicada rúbrica del notari. Pareix segur que moltes marques individuals es plegaren als perfils d'un emblema i es convertiren en heràldica quan aquesta va aparèixer.

3.- L'emblema, al ser una arma lleugera per ser de *materials febles*, es va reforçar per a la seua eficàcia, amb elements verticals, horitzontals i claus que l'enfortiren. D'alguns d'aquests reforços derivarien certes peces heràldiques, com els pals, la banda, la creu, el sotuer, el xebró o els rodeus.

4.- Com l'heràldica pretén fer identificable un individu (que va cobert per l'armadura) davant la seua soldadesca, allò més eficaç és pintar una *figura* que suggerisca el nom del senyor o la seua senyoria. Les armes parlants són fonamentalment identificadores i mnemotècniques. No obstant, nosaltres pensem que aquesta tècnica deu ser tardana en el temps històric, perquè l'heràldica més antiga trobada a hores d'ara (que es remunta als inicis del s. XII), és geomètrica. Per tant, perquè es donara el mnemotisme no seria causa directa ni única la relació entre el cap i l'host, sinó la generalització de l'heràldica en tots els segments de la societat, perquè aquesta reconeguera la relació

¹⁴ Vegeu MATHIEU, R, *Le système héraldique française*, París, 1946 (1992), pp. 123-128; i PASTOUREAU, M., "L'apparition des armoiries en Occident...", pp. 47-49.

Altre aspecte de l'emblema femení va ser que, en els segles XVII i XVIII, es va generalitzar la creença que les dones casades devien dur les armes en un emblema oval, i les fadrines en un romboidal o en losange -cairó-. Alguns tractadistes s'encabotaren en convertir açò en una "lei" heràldica, i molts se la cregueren i l'adoptaren com sistema d'armes femení. Així l'explicaven els jesuïtes de València als seus alumnes nobles, en el segle XVIII, en el compendi heràldic que impartien: *Bien que las Señoras, que no son casadas, las viudas, y también las Ciudades lo suelen traer todavía en forma de losanje, al modo que se representa en la fig. 3 Y assi lo trae la Nobilísima Ciudad de Valencia. Breve Compendio de la Heráldica o Arte del Blasón para el uso de los Cavalleros Seminaristas del Seminario de Nobles de la Compañía de Jesús de Valencia*. Valencia 1764, *Capítulo II Del Escudo, y sus Particiones*, València 1992, p. 4.

¹⁵ RIQUER, M., *L'heràldica catalana des de 1150 a 1550...* Afegeix que aquestes quatre fonts es combinaren entre elles i constituïren una espècie de sistema molt rígid, caracteritzat per la regularitat i la uniformitat de les peces. Per exemple, un lleó rapant era virtualment igual a Escòcia, a Flandes o a València.

entre l'objecte i el seu propietari ostentador.

En conclusió, la creació de signes o senyals serà l'eina primigènica d'elaborar un emblema heràldic, serà la base del mecanisme per a que les famílies, que van ascendent socialment -“singulares persones” és el terme que s'utilitza en el plet de Morella de 1420-, inicien un primer esborrany d'emblema figuratiu, que, finalment, madurarà en l'emblema heràldic. Els heraldistes valencians utilitzaran veus per a referir-se a elles com *armas*, *armería*, *armoria*, *armistas* o *insignias*. Viciana,¹⁶ per exemple, en la seua *Crónica* de 1564, diu que en la segona part del llibre hi ha un *Tractado de las armas e insignias militares*. Pensem que la gestació de senyals durà fins el segle XVI, data a partir de la qual es desenvoluparà l'heràldica normativa, que sí produirà un emblema complet quan siga menester crear-lo *ex-novo* per al noble, generós, gentilhome o mercader que haja pujat l'escala social o haja fet mèrits davant el monarca.

Les peces heràldiques

Un grup de peces està format per les que foren designades com *peces honorables*,¹⁷ que són un nombre reduït. Hom les divideix en dos grups. El primer comprén les peces honorables i, el segon eixes que els anglesos diuen *subordinaries*, que són els *besants i rodeus, el losange, la billeta, les cartel·les, l'escusó, l'escudet, les quines i el lambeu, la bordura, el carboncle, el gironés i els escacs*.

Segons Martí de Riquer, els nostres heraldistes donen a les peces honorables el nom de “*senyals*” i les limiten a nou. Llupia al respecte diu:

“*En lo blasó, o armaria, usam VIII senyals, los quals se dihuen: cap, pal, banda, faja, xembró, giró, creu, sautorn y orla, los quals en lo scut no han de tenir sinó los ters del scut, ni més ni mancho.*”

De manera semblant defineix i enumera les nou senyals Bernat Mestre I, que segueix el *Catalogus gloriae mundi* de Cassaneus:

“*In armaria sunt novem signa quae, si apponantur in scuto, faciunt, occupant aut tenere debent terciam partem ipsius scuti, quae sunt sequentia. Primum, quod dicitur Capo, vulgo chef... Secundum, vero vocatur Palus, pal in gallico... Tertium, nominatur Benda, bende gallice... Quartum, dicitur Fascia seu Fessa, in vulgari fesse... Quintum, appellatur Tignus, Trabes, Canterius, Capreolus seu chevron in vulgari... Sextum, vocatur Orla, orle gallice... Septimum, Gyronum, hoc est gyron lingua gallica... Octavum, dicitur Cruz... Nonum, est quod vocatur sauloir*”.¹⁸

¹⁶ *Crónica de la Ínclita y Coronada Ciudad de Valencia*, tom II, Facsímil. Estudi preliminar i índex per Sebastián García Martínez, Universitat de València, Departament d'Història Moderna, València, 1972.

¹⁷ En francès *pièces honorables*, en anglès *ordinaries*, en català *peces honorables*.

¹⁸ “En armeria són nou els signes que hom col·loca en l'escut, deuen fer, ocupar o tenir la tercera part del mateix, els quals són els següents. Primer, que es diu *capo*, en vulgo jefe... Segon certament *Palus, pal* en gal...

El segle XIV abasta les primeres nou peces, les quals són les més antigues, les més utilitzades i les més tòpiques de l'heràldica. Les altres arranquen del mateix segle i, sobretot, del XV, com a conseqüència de les modificacions del disseny. Aquestes diversificacions sorgiran per solucionar la major demanda d'emblemes heràldics per part de llinatges, en un context de difusió de l'heràldica, i coincidint amb la major complexitat d'ella, especialment des del segle XVI. Per exemple, l'heràldica valenciana té tres emblemes heràldics amb *cotices* -que són les bandes dobles en oblic- que deriven de la peça honorable banda, al doblar el nombre d'aquesta en la seua representació, i corresponen al segle XIV els llinatges que les ostentaran. Es tracta dels Díez, Ferrer i Riusech, aquesta última família vinculada a Oliva. Des d'eixe segle, a efectes d'heretar el senyoriu nobiliari, la seua heràldica és pròpia del seu temps com veiem en la reproducció.

El mateix podem dir de la dels Centelles, losanges o cairons. En un principi, aquesta última, sembla ser que fou una modalitat de la disposició de les peces geomètriques dites *escacs*, però en disposició vertical, imitant rombes. És una peça molt minoritària, tot i que existent en tots els temps. Altres emblemes de la nobiliària valenciana amb cairons són els dels Beaumont, Ladrón de Vilanova i Montagut.

L'heràldica dels Centelles

El blasó dels Centelles es descriu dient: *d'or losanges de gules*. Que vol dir que el primer esmalt indica el color del camp de l'emblema -el fons de l'escut en termes col·loquials- i, sobre aquest, la peça, en aquest cas, els losanges o cairons són de color roig, gules.

Els segles han produït el fenomen d'oxidació d'objectes sumptuaris que duïen armes d'aquest Casal; i els que hem vist de color blau -atzur-, sovint han estat peces de fang o de ceràmica vidriada -tècnica musulmana activa en temps cristians medievals-, la causa és la reacció dels minerals originals de la ceràmica amb l'oxigen i la terra, això va produir una coneixença errònia de l'esmaltació heràldica a la majoria de gent que desconeixia aquesta disciplina, i, a hores d'ara, aquesta ignorància pot manifestar-se en reproduccions comercials que pensen que ho fan correctament.

La condició social dels Centelles, en origen, va ser la de ser senyors de Godall, Catalunya, prop d'Ulldecona, frontera entre eixe principat i el regne de València. Entre 1228 (Ramon de Centelles) i 1303, la història èpica fomentada pels mateixos Centelles històrics (que triomfarà en tots els repertoris històrics i heraldistes de la seua posteritat), els radicava a Borgonya i els feia membres del llinatge dels Crahó. Mitjançant les diverses branques de la nissaga, van ser senyors de Nules,¹⁹ senyors de l'Honor i Baronia de Rebollet (en heretar-la Gilabert Centelles i Riusech, el 1387),

Tercer es nomena *Benda, bende* [banda] gal... Quart es diu *Fascia o Fessa*, vulgarment *fesse* [faixa]... Cinquè dit *Tignus, Trabes, Canterius, Capreolus o chevró* vulgarment [cabries]... Sisè dit *Orla, orle* en gal... Setè *Gyronum*, això és *gyron* en llengua gala... Huitè dit *Creu*... Novè és què es diu *saultoir* [sautorn o centor](LXXIII)".

¹⁹ Pere Centelles va comprar aquest senyoriu al seu sogre Montcada, Jaume II va confirmar aquesta venda l'any 1316, els Montcada catalans eren senescals de Catalunya i originaris de la Gascunya.

comtes d'Oliva des de 1449, marquesos de Quirra, senyors d'Almedíjar (prop de Sogorb), senyors d'Herbes (Maestrat, província de Castelló de la Plana), comtes de Gallano (Itàlia), comtes de Gocia (15-2-1421, Itàlia).

Altres membres ostentaren càrrecs en la funció pública valenciana com Bernat Centelles, que fou Justícia de 300 sous, l'any 1450, o Pere Centelles, xantre de la catedral de València.

El seu tipus d'escut és *parlant*, perquè la veu “centelles” evoca les espurnes de les flames, i la combinació d'un camp d'or i cairons de gules, el foc.

Fonts documentals de l'emblema heràldic dels Centelles

A continuació ressenyem al lector algunes fonts documentals representatives i diverses dels útils, utilitats i, en definitiva, sociables, de l'emblema heràldic d'aquest llinatge que el feien servir o ostentar i, com les descriu cada autor o font localitzada:

Font: Martí de Viciana

Descripció: *Son lisonjas coloradas en campo de oro o según algunos quieren lisonjas de oro en campo colorado.*

Ús heràldic que el descriu: Tractat

Material: Paper

Font: Museo Nacional de Cerámica González-Martí

Descripció: *Losanjes.*

Ubicació: Museu, hi ha 6 peces

Mesures: 18; 11; 11; 13; 11; 11 cm.

Ús heràldic: Ceràmica

Material: taulell

Font: Tractat Bernat Mestre I

Descripció: *Lozanges de or y guella*

Ubicació: Biblioteca de Catalunya

Timbre: Colonel

Ús heràldic: Armorial

Material: Paper

Font: Tractat Llupià
Descripció: *Porta lozanges de or y gules.*
Ubicació: Biblioteca de Catalunya
Ús heràldic: Armorial
Material: Paper

Font: Museu Arqueològic d'Oliva
Descripció: *Cairons*
Ubicació: Museu, procedeix de l'antic Palau
Ús heràldic: Arquitectònic
Material: Pedra

Font: Arxiu Regne de València
Descripció: *De oro losanje de gules.*
Ubicació: Portada dels 2 llibres del Justícia de 300 sous de 1450
Mesures: 120 x 100 mm.
Ús heràldic: Jurídic
Material: Pergamí
Forma de l'emblema: Medieval

Font: Arxiu Santa Maria d'Oliva
Descripció: *En camp d'or cairons de gules*
Ubicació: Butlla de la confraria municipal del Santíssim Sagrament
Ús heràldic: Jurídic
Material: Pergamí
Forma de l'emblema: Oval

Font: Castell de Benissanó
Descripció: *Escudo cuartelado con las armas de los Català, Vilarrasa, Cabanilles y Centelles*
Ubicació: Sala Noble fris
Ús heràldic: Enteixinat
Material: Pintura

Font: Hispanic Society of New York
Descripció: *Losanjes*
Ubicació: Fris procedent de la Sala Centellada (d'armes) de l'antic Palau d'Oliva
Ús heràldic: Enteixinat
Material: Pintura

Font: Col·lecció Privada d'Oliva
Descripció: *Losanjes. Un guerrero tenente*
Ubicació: Col·lecció privada a Oliva, procedeix de la Sala Centellada de l'antic palau
Ús heràldic: Arquitectònic

Material: Pedra
Tipus extern: Guerrer tenant.
Forma de l'emblema: Medieval

Font: Palau de l'Almirall (València)
Descripció: *Losanjes de gules*
Ubicació: Enteixinat de l'entresol o antiga Sala de la Ximenera.
Ús heràldic: Enteixinat
Material: Pintura
Forma de l'emblema: cairó

Font: Catedral de València
Descripció: *Cuatro losanjes*
Ubicació: Arxiu, segell
Ús heràldic: Segell
Material: Cera

Font: Museu Santa Maria d'Oliva
Descripció: *Cairons*
Ubicació: Calze dels Centelles
Ús heràldic: Orfebreria
Material: Metall
Forma de l'emblema: Medieval

Font: Biblioteca Universitària de València
Descripció: *Losanjes. Por timbre coronel*
Ubicació: "Apologeticon Panegiry" de Joan Baptiste Agnesi, preceptor dels Centelles
Timbre: Colonel
Ús heràldic: Librari
Material: Paper
Forma de l'emblema: Medieval

Font: Biblioteca Universitària de València
Descripció: Losanjes.
Ubicació: "*Liber de conceptu virginali in quo...*"
Ús heràldic: Llibrari
Material: Paper
Forma de l'emblema: Medieval

Font: Museu d'Història de Nules
Descripció: *En pal, primer cairons, según tres bandes.*
Ubicació: Museu d'Història de Nules

Mesures: 420 x 380 mm.
Ús heràldic: Arquitectònic
Material: Pedra
Forma de l'emblema: Medieval

Font: Museu Arqueològic Comarcal, Plana Baixa
Descripció: *Cairons*
Ubicació: Museu Arqueològic Comarcal de la Plana Baixa, Borriana. Procedeix de la capella del castell de la Vilavella de Nules.
Mesures: 140 x 130 mm.
Ús heràldic: Ceràmica
Material: Taulell
Forma de l'emblema: Espanyola

Font: Llibreria de vell privada
Descripció: *Losanjes*
Ubicació: Llibre imprès en 1515 per Juan Cofre, el títol del qual és “Conte vell baralla nova. Sumario breve de la práctica de la aritmética” de Juan Andrés.
Ús heràldic: Librari
Material: Paper
Forma de l'emblema: Medieval

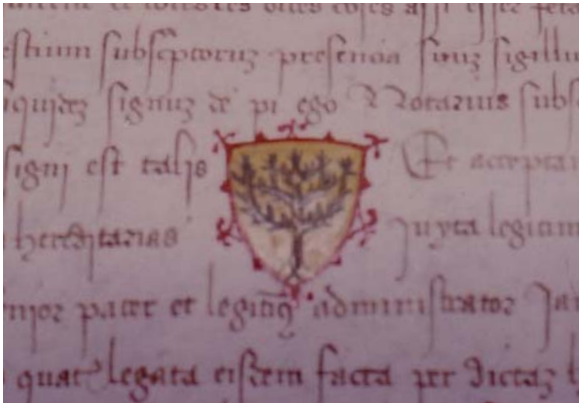
Font: Museu de la Diputació Provincial de Castelló de la Plana
Descripció: *Cairons*.
Ubicació: Taulell procedent del castell de la Vilavella.
Ús heràldic: Ceràmica
Material: Taulell
Forma de l'emblema: Medieval

Font: Col·lecció J. Beneito Feliu (Oliva)
Descripció: *Partido en palo, primero losanjes, segundo tres barras (Riusech)*.
Ubicació: Col·lecció privada procedent del convent de Santa Maria del Pi.
Mesures: 14 x 14 cm
Ús heràldic: Ceràmica
Material: Taulell
Forma de l'emblema: Medieval

Bibliografia

- BLAY NAVARRO, J., *Documentos y datos para la historia de Oliva*, edicions Ajuntament d'Oliva, 1959.
- COTS MORATÓ, Francisco de Paula, *Estudio Histórico-artístico del templo de Santa María la Mayor de Oliva*, edicions Ajuntament d'Oliva, 1989.
- DE LA TORRE Y DEL CERRO, Antonio, *La Colección Sigilográfica del Archivo Catedral de Valencia*, Valencia, 1915-1918.
- GISBERT, Josep; COMPANY, Ximo, "Coneguem l'Art de la Safor", dins *Ullal: revista d'història i cultura*, num. 4, Centre d'Estudis i Investigació Comarcals Alfons el Vell, Gandia, 1983, pàgs. 83-93.
- GISBERT SANTONJA, Josep A. (ed.), *El gust d'Ausiàs March (Gandia, Palau dels Borja. Del 14 de novembre de 1997 al 15 de febrer de 1998)*, Ajuntament de Gandia - CEIC Alfons el Vell, 1999.
- Heràldica Medieval* [Recurs electrònic], Arxiu del Regne de València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència: Fundación Històrica Tavera, València, 1997.
- Iniciación a la historia de Oliva*, edicions Ajuntament d'Oliva, 1978.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim, "Les Memòries del cavaller valencià Gaspar Antist (s. XVI). Edició i estudi lingüístic", dins *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, tom LXXIII, Castelló de la Plana, 1997, pàgs. 235-272.
- PASTOR FLUIXÀ, Jaume, CAMPON GONZALVO, Julia, "Els Almiralls d'Aragó", dins *Palau de l'Almirall*, Generalitat Valenciana, Conselleria d'Economia i Hisenda, 1991.
- Rutes d'aproximació al patrimoni cultural valencià: Ceràmica històrica de les comarques castellonenques, núm 8*, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència - Diputacions d'Alacant, Castelló i València, València, 1984.
- SENDRA I MOLIÓ, Josep, *Els Comtes d'Oliva a Sardenya*, edicions Ajuntament d'Oliva, 1998.

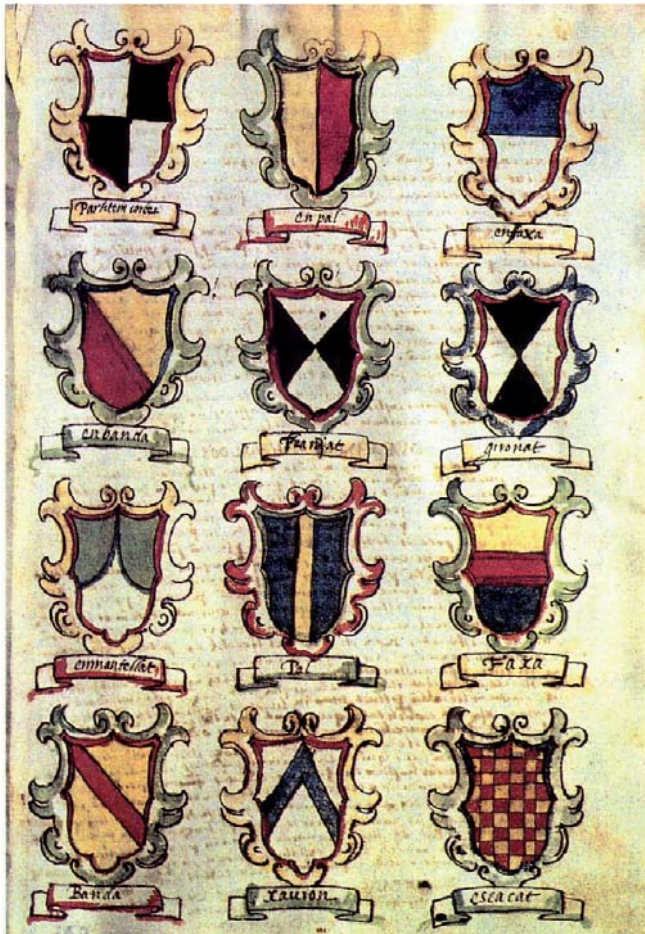
JOAN FRANCESC PI I APARICI
Arxiver municipal de Sueca

Llinatge Crespi (comte Sumacàrcer)

Llinatge Sanç, atorgament de les armes reials dimidiades (reduït el nombre de pals d'Aragó)

Heràldica sarda, diverses maneres de partir el camp de l'emblema heràldic, en terminologia valenciana.

Llinatge dels Centelles Riusech (Museu Arqueològic de Nules)

Llinatge Centelles, tractat Bernat Mestre I (Universitat de Salamanca-biblioteca)

Llinatge dels Centelles, taulell procedent de la capella del castell de Nules. Museu Arqueològic comarcal de la Plana Baixa. Borriana.

Llinatge dels Centelles, taulell de procedència desconeguda. Museu Nacional de Ceràmica i de les Arts Sumptuàries "González Martí". València.